

МУТРИБ ДЕВОНИНИНГ ЦУЛЕЗМА МАНБАЛАРИ

Мадиримова С.М. *

РЕЗЮМЕ

Макрлада XIX аср охири - XX аср бошлари Хоразм адабий мухитида яшаб ижод қилган шоир Мухаммад Хасан Мутриб девонининг қулёзмаларига доир маълумотлар таҳлил этилган. “Девони Мутриб Хонахароб” манбалари илмий тавсифи ва тадқиқи асосида эътиборга моликумумлашмалар чиқарилган.

Калит сузлар: *гфлёзма, манба, матн, таблиц, тавсиф, дебоча, хотима, қиёсий таҳлил, газал, мухаммас, мусаддас, шеър, пойгир.*

XIX аср охири - XX аср бошларида Хоразмда Мухаммад Рахимхон Феруз атрофида узига хос адабий мухит юзага келди. Табибий, Баёний, Аваз Утар, Чокар, Мунзим каби ижодкорларнинг бизгача етиб келган асарлари ана шу адабий мухит ҳақида муайян тасаввур беради. Мазкур ижодкорлар мероси буйича илмий тадқиқотлар олиб борилган. Бирок, қарийб ярим аср муқаддам бажарилган биргина номзодлик диссертациясини истисно қилганда, сермахсул ижоди билан мазкур адабий мухитда узига хос урин тутган зуллисонан шoir - Мухаммад Хасан Мутриб лирик мероси талаб даражасида тадқиқ қилинган эмас. Шоирнинг бизгача етиб келган катта ҳажмдаги муқаммал девони ва иккита кичик девони матншунослик аспектида Урганилиши хануз кун тартибиде турибди.

Адабиётшунослигимизда Мухаммад Хасан Мутриб ҳақидаги дастлабки илмий мулоҳаза академиклар Ботир Валихужаев ва Воҳид Абдуллаев томонидан билдирилган. Ҳаммуаллифликда эълон қилинган мазкур мақолада Мутриб шеърятини Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Чокар, Мунзим каби шоирлар асарлари билан қиёсий Урганилади, шу асосда умумлашма фикрлар билдирилади [1].

Адабиётшунос олимлар О.Шарифиддинов [2], М.Юнусов [3], А.Бобохужаев [4] ва Г.Муминовнинг [5] XX аср бошлари поэзияси ҳақидаги тадқиқотларида Мутриб ва унга замондош шоирлар давр ҳаётида муҳим из қолдиргани таъкидланиб, ижодкор асарларига юқори баҳо берилди.

Филология фанлари номзоди Ф.Еанихужаев Алишер Навоий ва бошқа илгор узбек адибларининг давомчилари сифатида Мунис, Оғахий, Комил Хоразмий, Аваз Утар угли ва Баёнийлар қаторида Мутриб ижодий мероси ҳақида ҳам эътиборга молик фикрларни билдиради. Бирок бу тадқиқотларда ҳам адабиётга уша давр ҳукмрон мафқураси нуқтаи назаридан баҳо бериш тамойили етакчилик қилади [6].

Н.М.Маллаевнинг “Классик адабиёт бойликларини чуқур урганайлик ва кенг оммалаштирайлик” [7] мақоласида Аваз Утар углига замондош бўлган Мутриб Хонахаробий, Мирзо сингари шоирлар асарларини чоп этиш ва кенг оммалаштириш зарурлиги ҳақида ёзади.

Мутрибнинг махсус тузилган девонлари, шеърлари қиритилган қуплаб - Ҳива баёзлари, мажмуа ва таъкирларни Урганиш, адабиётимиз тарихида тутган урнини белгилаш муҳим эканини таъкидлаш керак. Мутрибнинг қисқача биографияси ва шеърларидан намуналар илк бор “Узбек адабиёти”

хрестоматияси бешинчи томи иккинчи қитобида [8] эълон қилинган. Лекин 10 та газал, 1 та мусаддас ва 1 та маснавийдан иборат бу шеърлар, табиийки, шоир лирик мероси ҳақида тулақонли тасаввур бера олмайди.

Хозирги кунда шоир девонининг бизгача бир қанча қулёзма нусхалари етиб келган бўлиб, улардан учтаси УзРФА Шарқшунослик институти қулёзмалар фондида 2679 [9], 903/V[10], 906-VII [11] - инвентарь рақам ли қулёзмалар ва биттаси марҳум адабиётшунос олим Н.М.Маллаевнинг шахсий қутубхонасида сақланади [12].

Уз РФ А Шарқшунослик институти қулёзмалар фондида сақланаётган 2679-инвентарь рақамли “м 1.Д <j U. О - “Девони Мутриб Хонахароб” қулёзмаси 1320 (милодий 1902) йилда қотиб Мулла Абдулқарим ибн Мухаммадраҳим марҳумий ибн Паҳлавон Ниёз мирзо боши марҳумий томонидан қучирилган. Қулёзма 498 саҳифа (249 варақ)дан иборат. Зуллисонан шoirнинг 707 та газал, 16 та мухаммас, 8 та мусаддас ва 2 та қасидаси ушбу қулёзмадан жой олган. Қулёзма хошияларида ҳам бир қанча газал, мухаммас, мусаддас ҳамда қас и да л ар битилган. Манба матни қиройли настаълик ҳатида, қора сиёҳда қучирилган бўлиб, ҳар бир жанр сарлавҳаси қуйидагича қизил сиёҳ билан аввал рақам, жанр номи, шоир исми ва таҳаллуסי билан “/ газал, Мутриб Хонахароб”, “1 мухаммас, Мутриб Хонахароб”, “1 мусаддас, Мутриб Хонахароб”, “Дасида, Мутриб Хонахароб” тартибиде берилди. Девон саҳифаларининг изчиллигини қурсатиш мақсадида пойгир берилди. Пойгир: “б” саҳифанинг биринчи сузи “а” саҳифанинг пастки қисмида қия шаклда берилди. Қулёзма саҳифалари муқаммал бўлиб, матн яхши сақланган. Қулёзма “Бисмиллохир раҳмонир раҳим”дан бошланиб, биринчи газал “Мухаммад Хасан девон мутахаллиси бил - Мутриб Хонахароб валади Дожи табиб” сарлавҳаси билан берилди.

Мутриб девони анъанавий тарзда ҳамд-газал билан бошланади:

Зи>fi жонларга ҳамдингдин булүб файзу сафо пайдо,

Ҳаёлингдин қунгулларга булүб ҳар муддао пайдо.

Девоннинг хотимасида қотиб томонидан қуйидаги маълумотлар ёзиб қуйилган:

Саховат маснади узра қайнга қилса наззора.

Бори эл лутфу эҳсони била қувватмадор улди.

* Мадиримова С.М. - ТошДУТАУ уқитувчиси.

УзМУ хабарлари	-425-	Филология фанлари
Котиб Мулла Адбул карим ибн Мухаммадрахим мархумий ибн Пахдавон Ниёз Мирзобоши мархумий. Сана 1320”. М.Пирназаров номзодпик диссертациясида адабиётшунос олим Н.М.Маллаевнинг шахсий кутубхонасида сақланаётган >■'-'* ч>>>~ 'ЛР” - “Девон и Мутриб Хонахароб” кулёзмаси хақида батафсил маълумот беради [13]. Мутрибнинг ушбу девони 1327 (милодий 1909) йилда Мухаммад Шариф бин Мухаммад Ёқуб девон - Харрот томонидан Хивада қучирилган. Кулёзма 300 саҳифадан иборат. Кулёзма хошияларига ҳам бир қанча газал ва мухаммаслар битилган. Матн наставлик хатида, қора сиёҳда қучирилиб, ҳар бир шеър бошида шоир исми қизил ранг билан “ч^ Ц* и - тарзида битилган. Кулёзма саҳифалари яхши сақланган. Кулёзмада 875 та газал, 16 та мухаммас, 5 та мусаддас, иккита қасида жамланган. Девоннинг биринчи саҳифасида “Мухаммад Х^{асат}< девон мутахаллиси Мутриб Хонахароб валади Х^{ожи} табиб” - деб, хотима урнида эса, қучирувчи томонидан ушбу маълумотлар ёзиб қуйилган: “...Мухаммад Шариф бин Мухаммад Ёқуб Девон мулаккаби бил-Харрот ёзиб тамомга еткурди. Сана: 1327”. 1320 (милодий 1902) йилда ҳамда 1327 (милодий 1909) йилда қучирилган “Девони Мутбир Хонахароб” кулёзмалари девон тузиш аъналарига тута мувофик келади. Ушбу кулёзмалар УзРФА Шарқшунослик институти кулёзмалар фондида 903/V, 906/VII - инвентарь рақамлари билан сақланади. Мутрибга замондош бўлган бошқа шоирларнинг девонлари ҳам мазкур кулёзмалардан Урин олган. Наставлик хатида қучирилган 903/V инвентарь рақамли кулёзмада девонларнинг жойлашиш тартиби қуйидагича: Девони Нозир, Девони Пурқомил, Умидий Хаёлий, ва Мутриб девонлари. Кулёзманинг умумий ҳажми 273 варақ, 546 саҳифадан иборат. Шундан 70 варағи девоннинг сунгида, яъни 273“ бетида “Котиб Мулло Қаримберган девон ибн Раҳимберган девон” экани айtilган. Девонга шоирнинг 416 та газал, 14 та мухаммас, 2 та мусаддас ва битта қасидаси киритилган. Газалларнинг 245 гаси узбек тилида, 171 таси форс-тожик тилида ёзилган. Мутриб буюк салафлари Навоий, Жомий, Зебуннисо ҳамда замондошлари Равнак, Мунис, Феруз, Навраз, Амир, Табибийларнинг узбек, форс- тожик тилидаги шеърларига мухаммаслар боғлаган. УзРФА Шарқшунослик институти кулёзмалар фондида сақланаётган 906/VII - инвентарь рақамли кулёзма ҳам 903/V - инвентарь рақамли кулёзма сингари бир неча девонлар мажмуасидан иборатдир.		Ушбу кулёзмада Мутрибга замондош бўлган унга шоир: Муродий, Фаррух, Доий, Ожиз, Хокий, Девоний, Мутриб, Налимий, Ходим ва Чоқар девонлари бир мукова остига жамланган. Кулёзма 674 саҳифадан иборат бўлиб, унинг қотиби ва қучирилган вақти хақида маълумот берилмаган. Фақат Мутриб ва Надимий девонлари хотимасида “Котиб Мулло Болтаниёз бин уста Қурбонниёз мулаккаби Харрот” экани қайд этилган. Кулёзманинг 248-280 саҳифаларидан урин олган Мутриб девони таркибидан шоирнинг 304 та газал, 6 та мухаммас ва битта қасидаси жой олган. УзРФА Шарқшунослик институти кулёзмалар фондида сақланаётган 903/V, 906/VII инвентарь рақамли кулёзмаларни УзРФА Шарқшунослик институти кулёзмалар фондида сақланаётган 2679-инвентарь рақамли кулёзма ҳамда Н.М.Маллаевнинг шахсий кутубхонасида сақланаётган “ч> ЛА чо^ 'эР” - “Девони Мутриб Хонахароб” кулёзмаси билан қиёсий Урганиш натижалари шундан далолат берадики, уларнинг ҳажми нисбатан қичик ва шоир адабий меросини тулик қамраб олмаган. Шунга қарамай, бу қичик девонлар шоир шеърларининг муқаммал илмий-танқидий матнини яратишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади. “Девони Мутриб Хонахароб”нинг 1902 йилдаги кулёзмасида 8 мусаддас берилган бўлса-да, қучирилиши кейинги даврга мансуб бўлган (1909 йил) кулёзмада 5 та мусаддас жой олган. Тазаллар эса, аксинча, 1909 йилда қучирилган кулёзмада купрок - 875 та (1902 йилда қучирилган кулёзмада 707 газал). Муҳаммас ва қасидаларнинг миқдори бир хил. Бундан маълум бўладики, бизнинг кУлимиздаги 1902 йилда қучирилган кулёзма нисбатан муқаммал ҳисобланади. Шу сабабли, Мутриб девонини нашрга тайёрлашда йигма-қиёсий матн тузиш мақсадга мувофик бўлади. Хулоса қилиб айтганда, Н.М.Маллаевнинг шахсий кутубхонасида сақланаётган кулёзма ҳамда УзРФА Шарқшунослик институти кулёзмалар фондида сақланаётган 2679-инвентарь рақамли кулёзмаларни қиёсий урганиш, шоир адабий мороси хақидаги мавжуд тасаввурларни бойитади. Манбаларнинг қиёсий тадқиқи асосида ижодкор лирик асарларининг муқаммал илмий-танқидий матнини яратиш, матн тарихини урганиш матншунослик олдида турган долзарб муаммолар- дандир. Бу қабил вазибаларнинг бажарилиши истикболда Муҳаммад Хасан Мутриб ижодий меросининг адабиёт тарихидаги узиға ҳос урнини белгилаш ва ижодкор маҳорати сирларини қашф этиш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдуллаев В., Валихужаев Б. “Улуг Октябрь социалистах революциясининг арафаси ва граждандар уруши даврида узбек поэзияси” Алишер Навоий номидаги УзДУ нашри. Самарканд, 1958, 3-9- бетлар.
2. Шарафиддинов О., Йиллар ва йуллар. “Адабиётимизнинг ярим асри” мажмуаси, Ф.Гулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, Тошкент, 1967, 172-бет.
3. Юнусов М., “Традиция ва новаторлик проблемаси”, “ФАН”, Тошкент, 1965.

4. Бобохужаев А., Йигирманчи йиллар узбек совет поэзиясида замонавийлик учун кураш”, номзодлиг диссертацияси, Тошкент, 1964.
5. Муминов Ғ., “Тардиция ва махорат”, “ФАН”, Тошкент, 1968, 91-бет.
6. Ганихужаев Ф., “Ахмаджон Табибийнинг ҳаёти ва ижоди”, номзодлиг диссертацияси. Тошкент. 1969.
7. Маллаев Н.М., “Классик адабиёт бойликлари чуқур Урганайлик ва кенг оммалаштирайлик” номи мақола. “Уқитувчилар газетаси”, 1957, 12 март.
8. Узбек адабиёти, Хрестоматия, 5 том, II китоб, Тошкент, 1968.
9. Девони Мутриб Хонахароб. Кулётма инв. рақами кулётма №2679.
10. Девони Мутриб Хонахароб. Кулётма инв. рақами кулётма №906-VII.
11. Девони Мутриб Хонахароб. Кулётма инв. рақами кулётма №903-V.
12. Девони Мутриб Хонахароб. Кулётма. Шахсий кутубхона.
13. Пирназаров М., “Мутриб Хонахаробийнинг ижодий йули” номи илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарканд, 1973, 11-бет.

РЕЗЮМЕ

В статье затронут вопрос относительно источников дивана Мухаммада Хасан Мутриба, одного из плодотворных поэтов живших в конце XIX-XX вв. в Хорезмской творческой среде.

Также приведены научно обоснованные сведения о диване поэта и его рукописных вариантах. Исследование рукописей дивана «Дивани Мутриб Хонахароб» по направлениям источниковедения ■ текстологии играет большую роль в определении творческого наследия Мутриба Хонахароба.

Ключевые слова: рукопись, источник, текст, исследования, инвентарь, число, эпилог, заключения, сравнение, газель, мухам мае, стих, пайгир (сноска).

RESUME

In the article it is written regarding the works of one of the productive poets, Mukhammad Khasan Mutrib who led a life in the late 19th and in the beginning of 20th centuries literal period in Khorazm. Moreover, it is illustrated some scientifically proven datum about the clause, article as well as about the copies of manuscript. The article “Devom Mutrib Khonaxarob” takes vitally important role with the feature that it indicates Mutr Khonaxarob’s whole legacy of creative works involving tautology and source ology.

Key words: manuscript, source, text, analysis, inventory number, introduction, conclusion, compare, gazal. muxammas, musaddas, poem, explanation.